

HİCRET SONRASI İLK İSLAM MEDENİYETİNİN İNŞA SÜRECİNDE TOPLUMSAL KURUMLARIN YAPISI*

Fatih AÇIK**

Öz

Toplumsal kurumlar; toplumsal yaşamın oluşması, örgütlenme, istikrarlı bir düzenin kurulması, toplumsal bütünlük ve bir arada yaşayabilmeyi imkân ve olanaklarını sağlama gibi önemli fonksiyonlar icra ederler. Bu nedenle toplumsal kurumları tanımlama ve değerlendirme, toplumu anlama çabasının önemli bir adımınıdır. Medine’de Müslümanların göç etmesiyle birlikte yeni bir değişim süreci başlamıştır. İlk İslâm toplumunun ve medeniyetinin inşa süreci olarak da tanımlanabilecek bu değişim sürecinde dini, siyasi, eğitim, aile ve ekonomik kurumların bütüncül bir nazarla ele alındığı görülmektedir. Hz. Peygamber ve Müslümanların aktif çabalarıyla toplumun değişimi ve kurumların yeniden inşa ve yapılandırılması görülmektedir. Toplumsal değişimin sadece din eksenli olmadığı, bu çerçevede toplumsal kurumların inşasıyla geniş manada İslâm medeniyetinin temellerinin atıldığı da görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal kurumlar, toplumsal değişim, İlk dönem İslam toplumu- medeniyeti, hicret.

THE STRUCTURE OF SOCIAL INSTITUTIONS DURING THE PROCESS OF DEVELOPING FIRST ISLAMIC CIVILIZATION AFTER THE MIGRATION OF PROPHET

Abstract

The social institutions perform important functions like the formation & organization of social life, establishing a stable level, provision of possibilities and facilities of social cohesion and living together. That's why defining and analysing the social institutions is an important step towards the efforts of understanding a nation. With the migration of Muslims to Madina a new process of change started. It is observed that during this process of change; which can be defined as the process of formation of first Islamic Society and Civilization; religious, political, educational, family and economical institutions are dealt with from totalitarian point of view. The change of society, reestablishment and configuration of institutions have been observed with the active efforts of Prophet and Muslims. This has also been observed that social change was not only religion-axis and in this frame of formation of social institutions basics of Islamic civilization have been founded.

Key Words: Social institutions, Social change, First Islamic society - civilization, migration.

Giriş

Önemli toplumsal değişimlerin gerçekleşmesindeki sebeplerden biri de farklı toplumların, değişik düşünce ve anlayışların birbirlerine değmeleridir. Hicret bu değişmeyi ve

* Bu makale, “İslâm Medeniyetinin Oluşum Sürecinin Göç ve Toplumsal Değişme İlişkisi Bağlamında İncelemesi (Hicret ve Endülüs Medeniyeti Tecrübesi)” isimli doktora tezimizden yararlanılarak oluşturulmuştur.

** fatih310655@hotmail.com

dönüşmeyi göze alabilme cesaretini içerir. Medine’de İslâm sonrası yaşanan toplumsal değişimin de bu cesaret ile başladığı görülmektedir.

Hz. Peygamber’in ve Müslümanların Medine’ye hicreti, bu şehrin merkezini oluşturduğu önemli toplumsal değişimlerin de başlangıcı olmuştur. İlk dönem İslâm toplumunun inşasında insanların soy-kabile birliği yerine, inanç merkezli olarak bir araya getirilmesi ve bu esasa dayalı bir “ümme” oluşturulmasının hedeflendiğini söylemek mümkündür. İnşa edilecek bu toplum İslâm dininin prensiplerinin de teoriden pratiğe geçirildiği bir zemin olacaktır. Daha başlangıçta Yesrib adının yerleşik düzene geçişi temsil eden “Medine” kelimesiyle karşılanması bunun somut örneğidir.¹

İlk İslâm toplumunun inşa sürecinde dini, siyasi, eğitim, aile ve ekonomik kurumların bütüncül bir nazarla ele alındığı görülmektedir. Toplumsal değişim ve dönüşümün sadece dini kuralların tesis edilmesi anlayışı ile yapılmadığı kurumların inşasıyla geniş manada İslâm medeniyetinin temellerinin atıldığı değerlendirilmektedir (Aydın, 1992: 111-112).

Hicret sonrası değişim süreci toplumsal kurumların inşası ile başlamıştır.² Bir taraftan vahiy süreci devam ettiği için sürekli değişim gösteren din kurumu, itikâdi alandaki yeniliklerin yanında ibadetler ve bunların sosyal hayata bakan yönlerindeki değişimleriyle yeniden inşa ediliyordu. Cuma namazlarının kılınmaya başlaması, kompleks fonksiyonlara sahip Mescid-i Nebevi’nin inşası, insanların namaza sembol bir anlam taşıyan ezan ile çağrılmaya başlanması, kıblenin değiştirilmesi gibi yenilikler din kurumunda yapılan değişiklikler olarak sayılabilir (Apak, 2007: 324). Ayrıca insan merkezli bir değişim hedeflediği için toplumda varoluşsal eşitliğin sağlanması da ilk hedefler arasında yer almıştır. Böylece sınıfa dayalı üstünlükler ve ayrıcalıkların kaldırılması yönünde adımlar atılırken bu ilke gereği toplumsal cinsiyet algısı da zamanla değişmiş, aile ve kadının toplumdaki statüsü ve yeri yeniden tanımlanmıştır. Bu süreçle birlikte aile kurumunun yeniden inşası adına da önemli mesafeler alınmıştır.

Hz. Peygamber, Mekke döneminde Müslümanları, itikâdi ve ahlâki bakımdan eğiterek onları toplumsal birlik ve bütünlük için hazır hale getirmiş ve hayatın bütün yönlerini kuşatma hedefindeki İslâm medeniyetinin kuruluşu için hazırlamıştır. Mescid-i Nebevi’nin yapılması ise Medine’de eğitim kurumunun inşasında önemli bir adım olmuştur. Ayrıca burada Suffenin kurulması da toplumun eğitilmesinde önemli bir faktör olmuştur. Mescid-i Nebevi, eğitim kurumunun inşasında ilk müessese niteliğindedir.³

¹ Hicret sonrası Hz. Peygamber şehre ilk önceleri hoş ve güzel anlamlarına gelen Tâbe, Taybe isimlerinin verilmesini istemiştir. Bk.: Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Medine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, ss. 305-311. Faruk Sinanoğlu, “Müslüman Arap Medeniyetinin İnşası Bağlamında Cahiliye Dönemi Toplumsal Yapıda Ortaya Çıkan Değişmeler”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, c. XXIX, 2011-Bahar, s. 378.

² Bir kavram olarak kurum, önemli bir sosyal ihtiyacı karşılamaya yönelik, birbiriyle ilişkili, organize olmuş ve süreklilik arz eden değerler ve kurallardan oluşan bir bütün olarak tanımlanır. Başka bir ifade ile kurum, bir toplumun temel ihtiyaçlarını ve faaliyetlerini karşılayacak bir şekilde oluşturulmuş bir değerler ve normlar setidir. Bu bağlamda sosyolojik açıdan kurum kavramı, herhangi bir kişiyi, grubu ve bir mekânı ifade etmez. Toplumsal yapıyı oluşturan temel kurumlar ise din, aile, ekonomi, eğitim ve siyaset olarak sıralanmıştır. Toplumsal kurumlar (aile, eğitim, siyaset gibi), kendi içinde ve diğer kurumlarla karşılıklı ilişkileri sonucunda toplumsal yapıları oluştururlar. Bk.: Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, Nilgün Çelebi (Çev.), Ankara: Atilla Kitabevi, 1996, s. 119.

³ İlk dönem İslam tarihinde özellikle mescit merkezli yapılan eğitim süreci daha çok dini konuların öğretilmesi şeklindeydi. Din odaklı bir toplumsal değişimin yaşandığı dikkate alınırsa bu durum normal görülebilir. Diğer

Hız. Peygamber'in, Medine'de yaşayan insanların birbirleriyle olan ilişkilerinin doğal bir sonucu olan sosyal yapıyı bazı yasalarla düzenlemesi (Medine Sözleşmesi), ülke sınırlarını tespit ettirmesi, nüfus sayımı yaptırması gibi hususlar sosyo-kültürel düzenlemelerin yanında siyasi bir oluşumu göstermektedir. Bu oluşum, hukuki ve siyasi anlamda kurumsallaşma ve daha da ötesinde bir devletin varlığını öngörmekteydi. Toplumsal yapının temel bir unsuru olan siyasi kurumun inşasının ilk adımı da Medine'de tüm taraflar arasında yapılan yazılı antlaşma-Medine sözleşmesi ile atılmıştır (Koyuncu, 2009: 101).

Toplumsal kurumlar süreklilik arz eden bir görünüme sahip olsalar da, sosyolojik açıdan toplumsal değişimin de merkezini oluştururlar. Kurumların değişimi, kendiliğinden meydana gelmemekte, bireylerin ve özellikle de örgütlü grupların aktif çabaları gerekmektedir (Türkkahraman, 2006: 23). İlk İslâm medeniyetinin inşa sürecinde Hız. Peygamber ve Müslümanların aktif çabalarıyla toplumun değişimi ve kurumların yeniden inşa ve yapılandırılması sürecini gözlemek mümkündür. Bu değişim yerel ve dar anlamda küçük bir değişim olarak kalmamış coğrafi olarak da sınırları zorlamıştır.

Hicreti takip eden on yıllık bir mücadele dönemi sonrası sadece Hicaz bölgesi değil, hemen hemen bütün Arabistan'ın Hız. Peygamber'in önderliğinde Medine merkez olmak üzere gelişen yeni dini, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel değişimi söz konusudur. Hız. Peygamber'in ve Müslümanların Medine'ye hicret etmesi ile buranın toplumsal yapısı çok önemli ölçüde değişim yaşamıştır. Bu değişim, dalga dalda bütün Arap coğrafyasına yayılmıştır.

Din Kurumu ve Sosyal Değişimler

Din, insanın en önde gelen etkinlik alanlarından biridir ve insanın sadece belli tür davranışlarını yönlendiren- içeren bir kurum değildir. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu kurum, insanın hemen hemen tüm eylemlerine etki etmektedir. Bazı sosyologlara göre din kurumu, diğer tüm kurumların kendisinden doğduğu temel kurumdur (Durkheim, 2005: 41-69, Aydın, 2011: 100).

Din kurumu, bireylerin manevi ihtiyaçlarını tatmin etmekte, bireysel ve toplumsal açıdan bu konu ile ilgili işleyişi, değerleri, yapıları, mekanizmaları, müesseseleri meydana getirmektedir. Din kurumu, inanç, ibadet ve cemaatleşme olgularını içermektedir. Her toplumda din eksenli bir cemaat veya cemaatleşme, bir mabet, müessese sistemi anlayışını görmek mümkündür Din, genelde toplumsal birleştirici bir işleve sahiptir (Aydın, 2011: 112,121). Dinin sosyal birleştiriciliği bu kurumun belli alt kurumları vasıtasıyla yürümektedir. İbadetler ve dini müesseseler bu vasıtaların başında sayılabilir.

İlk İslâm toplumunun inşası sürecinde toplumsal yapının eksen veya başat konumunda din kurumu bulunmaktaydı. Karizmatik lider olarak Hız. Peygamber'in oluşu ve devam eden vahiy süreciyle birlikte Kur'an'ın etkisi din kurumunu bu eksene taşımaktaydı. Hız. Peygamber döneminde din kurumu bu konuyla diğer siyaset, eğitim ve aile kurumlarının da inşasında yönlendirici unsur olmuştur. Din kurumunun önemli bir ögesi olan ibadetler ve bunların sosyal yaşama bakan yönleriyle müesseselere yüklenen anlam ve bu alandaki değişimler toplumsal yapıyı etkilemekteydi. Bu etki faktörleri içerisinde ilk olarak cuma namazının kılınmaya

kurumların yapısında da bu durumu gözlemek mümkündür. İslamiyet'in ilk döneminde toplumsal kurumlar bu günkü manada modern toplumsal kurumlarla aynı yapıda değildir.

başlaması, Müslümanların namaza ezan ile çağrılmaya başlanması ve kıblenin değiştirilmesi sayılabilir.

Mekke’de Müslümanların durumları ile hicret sonrasında Medine’deki durumları arasındaki toplumsal farkı gösteren önemli örneklerden biri de Cuma namazının kılınmaya başlamasıdır. Cuma namazının kılınmaya başlaması Medine’de, toplumsal birlikteliğe doğru gidilen yolda atılan önemli adımlardan birisi olmuştur. Cuma namazı, mahiyeti itibariyle bireye bakan yönlerinin daha da ötesinde toplumsal anlamları olan bir ibadet olduğu için Müslümanların ilk toplumsal örgütlenme süreçlerinde önemli bir adım olarak yorumlanmıştır.

Cuma namazı, Müslüman toplumlar için çok önemli bir ibadettir. Bu önem, bu namazın haftada bir defa topluca kılınmasının zorunlu oluşundan daha ziyade başka sosyal sebeplerden dolayıdır (Pala, 2006: 286). Cuma namazı vakti, o vakitte ikamet edilen namaz, hutbe vs. ibadetlerin ifade ettiği gerçeklikler yanında, bir de toplumsal bütünlüğü ve dayanışmayı sembolize edici sosyal anlamlar da taşımaktadır (Yavuz, 2006: 59)

Cuma namazı Mekke’de farz kılınmıştır. Fakat burada Cuma namazının kılınması için gerekli ortam ve şartlar oluşmadığı için Hz. Peygamber burada Cuma namazını kıldırılmamıştır. Medine’ye ilk hicretin başlaması üzerine Hz. Peygamber, Musab b. Umeyr’den Medine’de Cuma namazlarını kıldırmasını istemişti. Musab b. Umeyr’de Hz. Peygamber’in hicretine kadar, Medine’de Cuma namazını kıldırmıştır (Sarıçam, 2005: 68).Medineli Müslümanlar da böyle bir ibadeti arzulamaktaydılar. Zaten Cuma ismini verenler de onlardı. Medineli Müslümanlar, “Yahudilerin haftada bir gün bir araya geldikleri, toplanıp ibadet ettikleri özel bir günleri var, aynı şekilde Hristiyanların da özel bir gün ve ibadetleri var, bizimde olmalı” isteği ile Musab b. Umeyr ‘den bu hususta istekte bulunmuşlardı (Kılıçer, 1968: 62).

Hz. Peygamber’in ilk defa cuma namazı kıldırması ise hicret esnasında olmuştur. Hz. Peygamber hicret yolculuğu sırasında Medine’ye yaklaşık bir saat mesafede bulunan Kuba’ya varınca orada on günden fazla bir süre konaklamış ve burada İslâm’ın ilk mescidini inşa etmiştir. Cuma günü buradan hareket edip Medine yakınlarında Ranuna vadisine ulaştığında ise buradaki Salim b. Avf kabilesine misafir olmuş ve o sırada cuma namazı vakti girdiğinden bu vadideki bir mescitte yüz kadar cemaate cuma namazını kıldırmıştır (İbn Hişam, 1985: II/94, İbnü’l Esir, 2008: II/88, Köksal, 2007: 28)

Dini alanda yaşanan ve sosyal yaşamı etkileyen önemli adımlardan biri de insanların namaza ezan ile çağrılmaya başlamaları idi. Ezan sözcüğü, yüksek sesle çağırma, ilan etme, bildirme ve duyurma manalarına gelmektedir. Terim olarak ise belirli vakitlerde özel ifadelerle namaz vaktinin girdiğini bildirmek ve namaza davet etmek şeklinde tanımlanmaktadır (Çetin, 1995: XII/36). Kavramsal anlamından daha öte, Müslüman toplumunun varlığının önemli bir işaretidir.

Namaz, Müslümanlara Mekke döneminde farz kılındığı halde Müslümanlar ibadetlerini bireysel olarak yapmış, namazlarını da genelde gözlerden uzak yerlerde ve ezan okumadan kılmışlardı. Toplumsal bir yapı ve güce kavuşamadıkları için toplu ibadetler ve bunun çağrısı ezan o dönemde daha emredilmemişti. Medine’ye hicretle birlikte Müslümanların sosyal ortamları tamamen değişmiş ve toplu ibadetler için zemin daha uygun hale gelmişti. Hicretin ilk dönemlerinde Müslümanları bir araya toplayacak, birlik ve beraberliklerini sağlayacak bir mescit/Mescid-i Nebevî inşa edilmişti. Ancak giderek sayıları çoğalan ve Medine geneline yayılan Müslümanları namaz vakitlerinde bir araya toplayacak bir davet şekli henüz tespit

edilmemişti. Medine’de başlangıçta Müslümanlar bir araya toplanarak namaz vakitlerini gözetirlerdi. Bir süre namaz vakitlerinde sokaklarda “es-salah es-salah/namaza namaza!” diye çağrıda bulunulduysa da zaman içerisinde bu uygulama da yeterli olmamıştı. Namaz vakitlerini sistemli ve düzenli olarak bildirmek için yeni ve farklı bir metoda ihtiyaç duyulmaktaydı. Hz. Peygamber, sahabeyi toplayarak namaza çağırmak için nasıl bir yöntem kullanmak gerektiğini istişare etmiş ve görülen bazı rüyaları da dinleyerek bu günde uygulaması aynı şekilde devam eden ezan da karar kılınmıştır (İbn Hişam, 1985: I/181).⁴ Böylece hicretin ikinci yılı ezan, Müslüman toplumunun Medine’deki varlığını bildirir bir çağrı olarak namaz vakitlerinde davet için uygulanmaya başlamıştır.

Medine’de Müslüman toplumun otorite ve egemenliği yerleşik hale gelince ezan bir davet ve çağrı aracı olarak emredilmiştir. Ezan ile birlikte Medine’nin artık bir İslâm beldesi olduğu açıkça ilan edilmeye başlamıştır. Bu çağrı, aynı zamanda Müslümanların müstakil ve bağımsız bir toplum olduklarının da ifadesiydi. Ezan ile birlikte Müslümanların toplumsal gücü diğer gruplar tarafından daha fazla hissedilir olmuştur. Medine’de ezan okunmaya başladıktan sonra Müslümanların cesaretleri ve özgüvenleri artmıştır. Müslümanlar günde beş defa duydukları bu çağrı ile toplumsal birlikliklerini güçlendirmişlerdir (Köksal, 2007: 113-117).

Ezan, Medine’de ibarelerindeki anlamı itibariyle Müslümanları her daim canlı ve aktif tutmuştur. Günde beş defa Allah’ın büyüklüğü, İslâm’ın giriş kapısı kelime-i şehadet ve ibadete çağrı güçlü bir tonda ifade edilmeye başlamıştır. Müslümanlar için Mekke’de toplumsal baskı altında ezik bir şekilde yaşamaya çalıştıkları dini hayatları yanında böyle bir tablo moral ve canlılıklarını artırıcı etkiye sahip olmuştur.

Ezanın Hz. Peygamber dönemi taşıdığı toplumsal anlamlar, İslâm tarihi boyunca artarak devam etmiştir. İslâm medeniyeti tarihinde ezanın Müslüman toplumlar üzerindeki birleştirici ve kaynaştırıcı etkisi yönüyle dini anlamının yanında ayrı bir değeri olmuştur. Manevi değerlerin simgesel bir esası haline gelen ezan sesi milletin belleğine kazanmış ve ezansız semtler mahrumiyet alanları gibi algılana gelmiştir. Ezan, İslâm toplumlarında dini gelenekler arasına girmiş ve bu yönleriyle de sosyolojik bir taban bulmuştur (Özarslan, 2009: 126).

Hz. Peygamber dönemi dini ve sosyal hayatta sembol anlam yüklenen ve bağımsız İslâmî toplum kimliği yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilen bir diğer değişim ise kiblenin yönünün değiştirilmesidir.

Kible, kavram olarak yön, cihet anlamlarına gelir. Terim olarak ise dini geleneklerde ibadetler esnasında dönülen yöne kible denir (Karaman ve diğerleri, 2012: I/228). Tarihi süreç içerisinde toplumların ibadetler esnasında belirli bir yöne döndükleri bilinmektedir. Kible olarak seçilen yer veya mekânın ise genelde kutsal bir anlamı vardır (Kasapoğlu, 2005: 41). Bir kibleye yönelmeyi ilke edinmek bir dine mensup olmakla eşdeğer sayılmıştır. Bir kimsenin kiblesini değiştirmesi veya başka bir kibleye yönelmesi kolay değildir. Çünkü kible değişikliği, din ve inanç değişikliği anlamına gelmektedir. Kibleye yönelmek bir insanın inanç ve davranışlarında izlediği yolu sembolize eder (Güç, 2007: 7). Kiblesizlik ise belirsizlik,

⁴ Ezan, Abdullah b. Zeyd el-Hazrecî ‘nin gördüğü bir rüya ile kabul edilmiştir. Kendisi rüyasını şu şekilde anlatmıştır. “Yeşil elbiseli elinde çan olan bir adam yanımdan geçiyordu. Ben kendisine bu çanı satıp satmadığımı sordum. Bana “çanı ne yapacaksın” dedi. Ben de onu çalarak insanları namaza toplayacağımı söyledim. Adam; “sizin için daha hayırlı bir şeyi söyleyeyim” dedi ve bana ezanı okudu.” İbn Sa’d, *Kitabü’l-Tabakati’l-Kebir*, c. I, s. 234.

başboşluk gibi değerlendirilmiştir. Bu nedenle de kiblesi belli değil özdeyişi ile neye inandığı ve kime hizmet ettiği belli olmayan insanlar kastedilmiştir (Ünal, 2001: 189).

Hz. Peygamber ve Müslümanlar, kible değişikliği ile ilgili ayet gelinceye kadar namazlarını Peygamberler makamı olarak bilinen Kudüs'e yani Beytül Makdis'e yönelerek kılıyorlardı. Ayetin gelmesinden sonra ise Kâbe'ye doğru kılmaya başladılar (İbn Sa'd, 2014: I/229). Hicret öncesi dönemde Mekke'de kiblenin Kudüs olarak kabul edilmesinin sebebi Müslümanların Kâbe'de istedikleri gibi ibadet etmelerine izin verilmeyişi olabilirdi. Müslümanlar o dönemde belli bir güce ulaşamadıkları için Kâbe'ye istedikleri zaman giremiyor ve namazlarını açıkça kılamıyorlardı. Ayrıca Kâbe'yi putlarla dolduran Mekkeliler burayı tamamen kendilerine ait olarak görüyorlardı. Bu nedenle o zamanlarda Kâbe'nin kible olarak tayin edilmesi Müslümanlar için toplumsal varlığın ve gücün ifadesi olmayacaktı. Hicret sonrası ise durum değişmiş ve Müslümanlar artık siyasi ve sosyal alanda kendilerini ifade etmeye başlamışlardı. Bu nedenle Medine'de kiblenin Kâbe olarak belirlenmesi güçlü bir çıkış olmuştur.

Bu tarihten sonra Kâbe'ye yönelme ayırıcı bir vasıf olmuştur. Hz. Peygamber' de aynı kibleye yönelmenin önemini şu sözlerle ifade etmiştir: “ *Kim bizim kıldığımız namazı kılar, kablemize yönelir ve kestiğimizi yerse işte o, Allah ve Rasülü'nün zimmetinin üzerinde olduğu Müslüman kimsedir...*” (Buhari Salat, 28, Tirmizi, İman, 2)

Kiblenin değişmesiyle Medine'deki Müslümanlar siyasi bağımsızlıklarının ardından diğer din mensubu Yahudi ve Hristiyanlara karşı kible bağımsızlığını da kazanmış oldular. Aynı zamanda bu değişiklik, Müslümanların ümmet oluşlarının bir ifadesi ve bağımsız bir toplumsal yapıya kavuşmaları yolunda önemli bir adım olarak görülmüştür (Apak, 2007: 323).

Eğitim Kurumu ve Mescidin Fonksiyonları

Eğitim, tüm toplumsal değerlerin, bilgi ve becerilerin, alışkanlıkların kısaca toplumun kültürünün, ayrıca evrensel değerlerinin, bilgi ve yöntemlerin öğrenilme sürecini içermektedir. Eğitim kurumu yeni bilgilerin üretilmesini, üretilen yeni bilgilerin toplum geneline yayılmasını ve yeni değerlerin geliştirilmesini sağlayarak toplumsal yapının işleyişine katkıda bulunmaktadır (Aslan, 2001: 16). Her toplumun meydana gelme sürecinde kendine özgü değerlerle oluşturduğu bir yapısı vardır. Eğitim kurumu, bu toplumsal yapının oluşmasında en önemli ve doğrudan araçlardan birisidir (Aslan, 2001: 28).

Din, diğer toplumsal kurumlarla olduğu gibi eğitim kurumu ile de etkileşim içindedir. Bu etkileşimin ilk hali, dini kurumların eğitim kurumu üzerindeki etkisi şeklinde görülmektedir. Eğitimin gelişimi incelendiğinde, ilk formal eğitimin dini kurumlar aracılığıyla verildiği görülmektedir. Yaşanan değişim süreçleri ile birlikte dini müesseseler eğitim kurumu üzerindeki etkilerini devam ettirse de, eğitim süreci bağımsız müesseselerde gelişimini sürdürmüştür (Güçlü, 2011: 243). En genel tanımı ile eğitim kurumu ile din kurumu arasındaki ilişki, dini rollerin ve eylemlerin öğretilmesi, tutum ve davranış kazandırılması temelinde gelişmiştir (Aydın, 2011: 192).

İlk dönem İslâm toplumunda eğitim kurumunun müstakil bir müessesesi yoktu. Bu ihtiyaç daha çok -icra ettiği farklı fonksiyonlarının yanında- mescitlerde yapılmaktaydı. Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevi'de suffe okulunu oluşturarak bunun ilk örneğini ortaya koymuştur. Ayrıca ibadetler için toplanılan bu mekânda oluşturulan sohbet halkaları da ilk dönem İslâm toplumunda eğitim sürecinin bir parçası olmuştur.

Hız. Peygamber ve ilk Müslümanlar, Mekke’de mevcut şartlar içerisinde ibadetlerini rahatlıkla yapabilecekleri bir mescit inşa etme imkânı bulamamışlardı. Bazı sahabeler, evlerinin bir bölümünü mescit haline getirerek Müslümanların toplu ibadet ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasına çalıştılar. Erkam b. Ebi’l-Erkam’ın evi de bu mescitlerden ve ilk dini-formal eğitimin verildiği merkezlerden biriydi. Müslümanlar için burası ibadet yapabilecekleri bir mekân ve dini konuları Hız. Peygamber’den öğrendikleri bir merkezdi (Önkal, 1983: 51).

Hız. Peygamber, Medine’ye hicret ettikten sonra ilk iş olarak kaldığı evin karşısına bir mescit inşa ettirmiştir. Mescidin yapımında Müslümanlar ve Hız. Peygamber beraber çalışmışlardır (İbnü’l Esir, 2008: II/93). Yapılan bu mescit, Müslümanların ibadet ve sosyal ilişkilerle ilgili hayatlarında bir üs, yeni bir fert ve toplumun eğitime ve oluşturulma sürecinde de aktif bir merkez olmuştur (Azimli, 2010: 219).

Mescid-i Nebevi (Peygamber Mescidi) ismiyle meşhur olan mescit, zamanla eklenen kısımlarla genişletilmiştir.⁵ Hız. Peygamber’in ailesi için ek odalar, toplantı odası, hazine odası gibi kısımlar ilave edilmiştir. Suffe denilen bir kısım oluşturularak burada yatılı bekâr sahabelere eğitim-öğretim verilmiştir (Vatandaş, 2013: 37). Suffenin başında bizzat Hız. Peygamber kendisi durmuştur.⁶ Hız. Peygamber sonrası İslâm medeniyetinin Arap yarımadasının dışına taşınmasında etkin rol oynayan birçok sahabe Suffe’de yetişmiştir (Ağırman, 2007: 105). Muhammed Hamidullah, Mescid-i Nebevi’deki Suffe’nin eğitim-öğretimdeki konumunu ifade ederken “Suffe, ilk İslâm üniversitesidir” tanımlamasında bulunur (Hamidullah, 2011: 634).

Hız. Peygamber, dönemi mescit algısı günümüzde İslâm dünyasındaki mescit anlayışından farklıydı. O dönem mescit, kompleks yapıya sahipti ve sadece namaz kılınan bir ibadethane değil, idari işlerin ve birçok toplumsal faaliyetin yürütüldüğü bir merkez konumundaydı. Eğitsel, kültürel, ekonomik, siyasal, sosyal ve askeri işlevleri de olan çok amaçlı fonksiyonel bir kurumdu (Yıldırım, 2008: 7).

Sosyal hayatta karşılıklı ilişki kurallarını din temelli bir ahlaka dayandıran Hız. Peygamber, toplumsal merkezleşmeyi ve eğitim sürecini mescit temelinde sağlamış ve burada inşa ettiği medeniyetin değerler sistemini, dini, ahlâki ve kültürel öğelerini toplumun bireylerine öğretmiştir. Teorinin pratikle buluştuğu, eğitsel yönleri ile ön plana çıkan mescit, ilk dönem İslâm medeniyetinin temel bir kurumu olmuştur (Sinanoğlu, 2011: 379-380).

Hız. Peygamber sonrası İslâm tarihinde de özellikle göçmen Müslümanlar için cami çeşitli fonksiyonlara sahip bir kurum olmaya devam etmiştir. İbadethane işlevinin yanı sıra eğitimin temel kurumlarından biri, muhafazakâr kimlik oluşturma enstrümanı, öğrenci yurdu, kütüphane, spor kulübü, kantin, lokanta, berber, hamam, gibi birçok üniteyi de bünyesinde bulundurmıştır. Kısacası göçmen Müslümanların sosyo-kültürel ve dini yaşamlarının

⁵ Mescit, Hız. Ömer ve Hız. Osman zamanında genişletilmiştir. Hız. Osman döneminde genişletme sonunda mescidin yaklaşık eni 75 m, uzunluğu ise 80 m. olmuştur. Bk.: İbnü’l Esir, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Târîh Tercümesi*, c. II, s. 590.

⁶ Zamanla suffedeki öğrenci sayısı artınca Mescidi Nebevi yetersiz kalmıştı. Bu nedenle de Medine’deki diğer dokuz mescitte mescidi nebevideki suffe modeliyle eğitim-öğretim vermeye başladı. Ayrıca haftanın bir gününde mescit kadınların eğitimine tahsis edilmiştir. Böylece belki de dünyada kadına yönelik ilk özel eğitim örneği ortaya konulmuştur. (Hız. Peygamber dönemi Mescid-i Nebevi ve diğer mescitlerin eğitim-öğretim noktasındaki fonksiyonları için bk.: Kadri Yıldırım, “İslâm Kültüründe Mescidin Eğitim Öğretim Fonksiyonu Adına Bir İnceleme”, *Diyanet Dergisi*, c. 44, sy. 4, 2008, ss. 7-28.

merkezinde yer alan cami, eğitim ve sosyalleşmenin odağında yer almış, buralarda görev yapan din görevlileri de en etkin sosyalleştirici aktörler olarak işlev görmüşlerdir (Günay, 2003: 39).

Siyaset Kurumu ve İlk İslâm Site Devletinin Kurulması

Siyaset kurumu, diğer temel sosyal kurumlar (aile, eğitim, din, ekonomi) gibi toplumun önemli kurumları arasındadır. Toplumsal kurumlar; toplumsal yaşamın oluşması, örgütlenme, istikrarlı bir düzenin kurulması, toplumsal bütünlük ve bir arada yaşayabilmenin imkân ve olanaklarını sağlama gibi önemli fonksiyonlar icra ederler. Bu nedenle toplumsal kurumları tanımlama ve değerlendirme, toplumu anlama çabasının vazgeçilmez bir yönünü oluşturmaktadır (Delibaş ve Yiğit, 2011: 101).

Toplumsal kurumlar, toplumsal yaşamın ve toplumsal yapının temel yapı taşları gibidir. Toplumsal sistem ve toplumsal eylem bu kurumlar üzerinde ortaya çıkar ve organik bir devamlılığa kavuşur. Toplumsal değişimler de toplumsal kurumlar temelinde gelişir ve tanımlanır (Delibaş ve Yiğit, 2011: 102).

Siyaset kurumu, toplumdaki yönetme-yönetilme sorununun çözümü, toplumun, devletin yönetimi ile ilgili yapı ve örgütlenmelerin, ilkelerin, kuralların düzenlenmesi ve uygulanması disiplindir. Bu yönüyle siyaset kurumu, toplumsal yaşamın önemli unsurlarından yönetim süreçleri ve ilişkileri için belirli kural ve normlar oluşturmaktadır (Türkkahraman, 2006: 37).

Siyaset kurumunun kapsamı ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Siyaseti, devlet ile sınırlandıran ve devletin olmadığı yerde siyaset kurumunun da olamayacağını savunan yaklaşımlar olduğu gibi siyaseti, güç veya iktidar olgusu temelinde değerlendiren ve bu kurumu daha evrensel boyutta ele alan yaklaşımlarda olmuştur. Siyaseti devlet ile sınırlandırmanın yanlışlığını vurgulayan görüş, devleti siyaset kurumunun bir aracı olarak değerlendirmektedir (Türkkahraman, 2006: 35-36). Aslında siyaset kurumu, “toplumsal örgütlenmenin en gelişmiş biçimi olan devlet”in (Wach, 1987: 21) işleyişini, fonksiyon ve kurallarını da belirleyen daha geniş ve evrensel bir fenomendir.

Kabile hayatı yaşayan bir toplumda dünyaya gelen Hz. Peygamber’in, Mekke’deki yaşamı boyunca devlet kurmak için bir çalışmasına rastlanmamaktadır. Müslümanların sayıca azlığı ve mevcut siyasi otoritenin baskısı sebebiyle bu süreç içerisinde sosyo-kültürel ve siyasi bir oluşuma gidilememiştir. Ancak hicret sonrası Medine’de yeni bir toplumun inşa sürecinin bir sonucu olarak siyasi yapının da oluşmaya başladığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Medine’ye hicret ettikten sonra şartlar gereği burada yaşayan kabilelerin ileri gelenleri ile bir araya gelerek siyasi yapının inşası yolunda bazı çalışmalar yapmıştır (Koyuncu, 2009: 88). Bu çalışmalar, Hz. Peygamber dönemi siyaset kurumunun inşasında ilk önemli adım olarak değerlendirilebilir. Bu ittifak, Medine’de inşa edilen ilk İslâm toplumunda, toplumsal, kültürel ve dini normların yanında bir site-devlet sisteminin de varlığını esas alıyordu.

Hız. Peygamber, Medine’ye yerleştikten sonra farklı kabileler halinde birbirinden kopuk yaşayan ve uzun zamandır tek bir liderin idaresinde birleşmemiş olan halkı kendi başkanlığında birleştirmiştir. Bu siyasi inşa sürecinin temelleri ikinci Akabe biatı ile atılmıştı. Hız. Peygamber, ikinci Akabe biatında Yesrib halkına özellikle aralarında yıllardır savaş olan Evs ve Hazrec kabilelerine barış, birlik ve bütünlük içinde yaşama umudu vermiştir. Burada konuşulan esaslar daha sonraları genişleyerek İslâmi idare şeklinin ve siyaset kurumunun temeli olmuştur (Hizmetli,2006: 289).

Hicretle birlikte gerek İslâm'ın evrensel boyutta tebliği gerekse Müslümanların barış ve güvenlik içinde yaşama imkânına kavuşması için siyasi kurumun zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Çünkü İslâm dininin bütün yönleriyle yaşanabilmesi için Hz. Peygamber'in söz sahibi olduğu bağımsız bir yapı gerekiyordu. "Her toplumun organizasyona ihtiyacı vardır" (Yıldırım, 2011: 189) gerçeğinden hareketle kişisel ve sosyal hayatın bütün yönlerini kuşatma idealindeki İslâm dininin tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi ve İslâm medeniyetinin kurulabilmesi için siyaset kurumunun inşası vazgeçilmez bir gereksinimdi.

Hicretten sonra Medine'de sosyo- kültürel ve siyasi bir yapı oluşmuştu. İnşa edilen bu toplum yapısı beraberinde bazı zorunlu siyasi ve içtimai meseleleri ortaya çıkarmıştı. Şehrin idaresi, yabancılarla münasebetlerin düzenlenmesi (savaş ve siyasi ilişkiler de dâhil) ve teşekkül eden bu siyasi toplum mensuplarının, iktidarının temsilcisi Hz. Peygamber ile olan ilişkileri, onlarla olan mali, adli ve askeri ilişkilerinde sahip oldukları haklar ve sorumlulukların gösterilmesi zaruri olmuştu (Palabıyık, 2002: 110). Bu zaruret durumu merkezi bir otorite ve organizasyonu netice vermiştir. Bu sonucun bir gereği olarak ortak katılımlı siyasi bir yapı kurulmuş ve başkan olarak da Hz. Peygamber seçilmiştir. Bu yapıyı gerektirici sebepler şu şekilde sıralanabilir;

- 1) Medine'de farklı din mensubu insanlar yaşamaktaydı. Şehrin demografik yapısı, beş bin kadar Yahudi, beş bin civarı putperest, az sayıda Hristiyan ve bin-bin beş yüz kadar da Müslümandan oluşmaktaydı.⁷ Farklı din mensubu insanların barışçıl bir şekilde yaşayabilmeleri için merkezi bir organizasyona ihtiyaç vardı. Bu nedenle ayrı dinlere mensup bireylerin yaşadığı böylesi bir toplumda, siyasi bir yapının kurulması öncelikli bir gereksinim olmuştu.
- 2) Medine halkı homojen olmayan farklı etnik gruplardan oluşmaktaydı. Araplar ve İsrailoğulları yani Yahudilerden oluşan bu yapı düzensizdi ve bazı kabileler kendi aralarında devamlı savaş halindeydi.
- 3) İki etnik grubun kavgasının yanında şehrin yerlisi olan Araplar birbirleri ile kavgalı idiler. Arapların mensup olduğu iki büyük kabile Evs ve Hazrec, Hz. Peygamber'in hicretinden kısa bir süre öncesine kadar savaş halindediler ve bu savaşın etkileri devam etmekteydi. Medineli Müslümanlar hicretten önceki son Akabe toplantısında Hz. Peygamber'i Medine'ye davet ederken Ondan kendilerini barıştırmasını beklediklerini ifade etmişlerdi.
- 4) Mekkeli muhacirlerin temel ihtiyaçlarının giderilmesi için daha önce kardeşleştirme projesi yapılmıştı. Ancak bunun yanında muhacir Müslümanların Medine'nin diğer unsurları ile kaynaştırılması gerekiyordu.
- 5) Mekke'nin Hz. Peygamber'e ve Medine'deki Müslümanlara karşı takındığı düşmanca tavır hicret sonrasında da devam etmekteydi. Mekke müşrikleri Müslümanları Medine'de de rahat bırakmayacaklarını göstermişler ve hicretin hemen sonrasında ekonomik abluka uygulamaya başlamışlardı. Mekke'nin müttefiki olan Arap kabileleri de Mekke ile birlikte hareket ediyorlardı. Mekkeliler Müslümanları bölmeye çalışıyorlar ve ensarı Hz. Peygamber'e ve muhacirlere karşı kışkırtıyorlardı. Hatta

⁷ Hicretin ilk yılında Medine'nin nüfusu konusunda farklı bilgiler vardır. Hamidullah hicri birinci yılda Medine'nin nüfusunun yaklaşık on bin kişi olduğunu ve bu sayının bin beş yüz kadarını Müslümanların oluşturduğunu geri kalan rakamın da yarı yarıya Yahudilerden ve müşriklerden oluştuğunu ifade etmektedir. Bk.: Hamidullah, *İslâm Peygamberi...*, s. 162.

Müslümanlara karşı Medine Yahudileri ile de işbirliği yapıyorlardı. Müslümanların güvenliğini tehlikeye düşürebilecek bu durumlara karşı farklı din mensupları ile yazılı bir anayasa çerçevesinde ortak siyasi bir site-devlet çatısı altında buluşulmuştur (Yıldırım, 2011: 190-191).

Mekke’de her kabilenin başkanlarından oluşan bir meclis vardı. Kabile liderlerinden oluşan bu meclis kendi aralarından birini başkan seçiyor ve şehri bu şekilde yönetiyorlardı. Medine’de ise her kabilenin bağımsız bir birlik teşkil ettiği, başka bir siyasi otoriteyi tanımadığı bir yapı vardı ve şehirde merkezi bir otorite de yoktu (Hamidullah, 2011: 164). Bu durum kabileler arası savaflara sebep oluyordu (Hurç, 2000: 477). Bu otorite boşluğu Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretten sonra hem dini hem de siyasi lider olarak kabullenilmesinde etkili olmuştur. Hz. Peygamber’in bu siyasi yapıdaki liderliğinin vahiy kaynaklı bir olgu değil, mevcut sosyal şartlar içinde gerçekleşen bir sonuç olduğu değerlendirilmektedir (Sarıkaya, 1999: 111).

Medine’de kabilecilik bedevi hayat için vazgeçilmez bir sosyal düzen olmuştur. Bu düzene liderlik eden kişi ise soy üstünlüğünün esas alınarak seçildiği kabile reisi idi. Kabile reisi ise akil adamlardan oluşan bir meclis ile toplantı yapardı (Ebu Halil, 2005: 184, Hamidullah, 2011: 165). Hz. Peygamber’in yönetim ve idare şeklinde ise soya dayalı kabilecilik anlayışı kaldırılmış ve din birliği esası üzerine yeni bir siyasi yapı kurulmuştur (Ebu Halil, 2005: 184).

Hz. Peygamber’in devlet başkanı olması, asayiş ve güvenliği sağlama ve toplumun hayatını hukuki bir düzene koymasından önemlidir. Böyle bir devlet düzeni kurularak Hz. Peygamber’in ve Müslümanların Medine’ye hicreti sonrası bu şehirde devam edegelen savaş ve karmaşa ortamına da büyük ölçüde son verilmiştir (Yılmaz, 2009). Hz. Peygamber, Medine’de mevcut kabilelerle hoşgörü içinde birlikte yaşayabilecekleri bir devleti kurmakla, adaletin eşit bir şekilde uygulanmasını, hak ve hürriyetlerin teminat altına alınmasını hedeflemiştir.

Hicret sonrası Medine döneminde, sosyo-kültürel yapılanmanın siyasi organizasyonla beraber götürülmesi, bir başka ifade ile toplumsal değişim sürecinin kurumsallaşma ve siyasi yapının inşası ile sürdürülmesi Müslümanların, hâkim toplum ve kültürlerin etkisinde kalmasını da önlemiştir. Aynı zamanda bu durum, kurulacak İslâm medeniyetinin ilkeleri kadar uygulaması bakımından da evrensel olmasının yolunu açmıştır (Aydın, 1992: 109).

Siyaset Kurumunun Yapılandırılmasında Medine Sözleşmesi

Hz. Peygamber, daha önce Muâhât sözleşmesi ile göç sonrası adaptasyon sürecini yönetmiş, Müslümanlar arasındaki bütünlüğün sağlanması, toplum bilinci ve kimliğinin oluşturulması yönünde ilk adımı atmıştı. Bundan sonra sıra Medine’deki diğer kabilelerle uzlaşma içerisinde yaşanabilecek geniş tabanlı bir toplum oluşturmaktaydı. Bu sebeple Hz. Peygamber, muhacir ve ensar ile Medine’deki Arap kabileleri ve Yahudilerin ileri gelenlerini Enes b. Malik’in evinde topladı. Bütün bu inanç farklılıklarına rağmen aynı şehirde beraberce nasıl yaşanabileceği hususunda adli, siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik düşüncelerini ortaya koyarak istişarelerde bulundu. Yapılan görüşmeler sonunda Medine’de bir şehir devletinin kurulması konusunda anlaşmaya varıldı (Hamidullah, 2001: 101).

Hz. Peygamber’in yönlendirmesi, grupların da uzlaşması ile kabul edilen bu antlaşmaya göre her kabile iç işlerinde serbest olacak yalnız Medine’nin savunması ortak yapılacak ve

çözümeyen hukuki meselelerde merkezi otoriteye müracaat edilecekti. Kabul edilen bu fikirler doğrultusunda bölgede yeni bir dönem başlamış oluyordu. Üzerinde mutabakata varılan metnin Hz. Peygamber’de kalması kararlaştırıldı. O da bu metni muhafaza etmesi için Hz. Ali’ye teslim etti (Hamidullah, 2001: 103, Vatandaş, 2013: 44).

İslâm Tarihi kaynaklarında detaylı bir biçimde anlatılan bu sözleşmeyle Medine’deki Müslümanlarla, İslâm’a ve Müslümanların cemaatine katılmayan müşrikler, civardaki Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında kapsamlı ve yazılı bir antlaşma düzenlenmiştir. Buna göre bu metindeki antlaşma maddelerini kabullenen bütün taraflar bir ümmet sayılarak bazı yönleriyle bu günkü vatandaşlık olgusuna benzer bir biçimde bu sahifenin tarafı kabul edilmişlerdi (Sinanoğlu, 2010: 40).

Sözleşmenin ilk maddesi, düzenli bir İslâm topluluğunu meydana getirmeye yönelik ifadeler taşımaktadır. Bu toplumun, muhacirler, ensar ve bir savaş durumunda Müslümanlarla birlikte saldırgana karşı koymayı kabul eden gayr-i müslimlerden meydana geleceği ifade edilmektedir; *“Bu kitap(yazı), Resulullah Muhammed(sav) tarafından Kureyşli ve Yesrib’li müminler ve Müslümanlar ve bunlara tabi olanlar ve onlarla beraber cihat edenler için(olmak üzere) düzenlenmiştir.”* Sözleşmede ayrıca bu vasıfları taşıyan bir topluluk, diğer insanlardan ayrı özelliklere sahip olduğu için ikinci maddede; *“İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet (camia) teşkil ederler”* şeklinde, “ümmet” gibi daha seçkin bir kavramla ifade edilmiştir.⁸

Muhammed Hamidullah belgenin birinci maddesi ile ilgili olarak, farklı dinlere mensup insanlardan oluşacak yeni bir toplumun inşası hareketi olduğunu ifade ederek şöyle bir yorumda bulunmaktadır;

“ söz konusu belgenin ilk maddesi, siyasi olduğu kadar dinsel anlamda da bir İslâm toplumunun kurulmasını ve bu topluluğun Mekke’den hicret eden muhacirler ile Medineli Müslümanlardan, ayrıca sivil iktidarın merkezileştirilmesini ve bir savaş ihtimali karşısında Müslümanların yanında çarpışmayı kabul eden gayr-i müslimlerden oluşmasını öngörmektedir.”
(Hamidullah, 2001: 169)

Daha ilk iki maddede tesis edilecek toplumun ensar ve muhacir Müslümanlarla, bir saldırı durumunda Müslümanlarla birlikte saldırgana karşı savaşacaklarını kabul eden gayr-i müslim topluluklardan oluşacağı ifade edilmiş ve bu topluluğa ümmet nitelmesi yapılmıştır. Buradaki ümmet kavramı, çeşitli etnik ve dini gurupları içine alan yeni bir tanımlama olmaktaydı (Sarıçam, 2009: 120).

Ümmet, Hz. Peygamber’in uygulamalarına göre sadece bir din birliği değildi. Belli bir dinamiği olan siyasi ve sosyal bir birlikti. Hz. Peygamber döneminde Müslüman olmak ile ümmete katılmanın boyutları ayrıydı. Bir kimse şehadet getirmekle müminler birliğinin üyesi olurken, ümmet için zekât, cizye veya öşür ödemek gerekiyordu. Medine vesikası ile toplumsal bir anlaşma ile oluşmuş böyle bir olgunun, Müslüman olmayan bireylerde doğal birer üyesiydiler. Buna göre İslâm toplumu içinde yaşayan ama çeşitli isimler adı altında vergi

⁸ Ümmet kavramı günümüzde her ne kadar, “dil, ırk, cinsiyet farklılığına rağmen aynı dine inanan insan topluluğu. Yaşam biçimi, normları, dünya görüşü ve kültürü inançla belirlenmiş bir örgütlenme biçimi” (Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s. 340) olarak tanımlansa da ilk dönem İslâm tarihinde diğer din mensuplarını da içine alan daha geniş bir anlama sahiptir.

ödeyen gayr-i müslim unsurlar da ümmet içinde sayılmaktadır. Böylece ümmet, Müslümanların en geniş kapsamlı birliğinin adı olmaktadır (Tekin, 2003: 110-111).

Yapılan bu antlaşma ile öncelikle Medine merkezli sonrasında ise Arabistan coğrafyasından başlayarak tüm dünyayı etkileyecek İslâm medeniyetinin temelleri atılmıştır. Medine yerelinde başlayan bu değişim ile Arabistan yereline hâkim olan kabile hayatının sosyal ve hukuki normları yeniden yapılandırılmış ve Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu İslâmi mesajın temel disiplinleri genel çerçevesi ile bu antlaşmada yer bulmuştur (Koyuncu, 2009: 90-91). Söz konusu çalışma için Muhammed Hamidullah; “dünya üzerinde bir devlet başkanı tarafından ortaya konulan ilk yazılı anayasa” nitelemesinde bulunmaktadır (Hamidullah, 2001: 101).

Medine vesikası, bir devletin kuruluş metninin ötesinde siyaset kurumunun yeniden yapılandırılması adına bir örneklik sunmaktaydı. Bu örneklik durumu, dönemin insanların kabile geleneğinden toplum yapısına doğru yol almasının seyri ve devlet gibi bir organizasyona duyulan medeni ihtiyacın nasıl giderilebileceğinin ifadesi olarak değerlendirilebilir. (Kelebek, 2000: 325).

Medine anayasasını kabul edenler, farklı inanç gruplarından olsalar da aynı siyasi yapı içerisinde yer aldıklarından bir topluluk meydana getirmektedirler. Hem Müslümanlar hem de gayr-i müslim topluluklar ayrıcalığa tabi tutulmadan karşılıklı haklar kazanma ve sorumluluklar yüklenme esası üzerinde uzlaşa sağlayarak aynı toplum çatısı altında birleşmişlerdir (Palabıyık, 2002: 116).

Medine sözleşmesine göre site-devletin asıl kurucu unsuru Müslümanlar kabul edilirken, yönetimin ikinci derecedeki ortakları Yahudiler olarak görünmektedir. Dinlerinde serbestçe yaşama hakkına sahip olan Yahudiler, Medine'ye dışarıdan yapılacak herhangi bir müdahaleye karşı Müslümanlarla ortak hareket etmeyi taahhüt etmişler, Medineli Müslümanlar aleyhine Kureyşlilerle ittifak kurmayacaklarına dair söz vermişlerdir. Bu durumda Medine antlaşması şehirde yaşayan farklı din ve ırk mensuplarını Medine vatandaşlığı temelinde bir araya getirmiş hukuki bir zemin oluşturmuştur. Ensar ve muhaciri kardeşlik sözleşmesi ile kabile esaslı birleşmeden inanç merkezli bir topluma dönüştüren Hz. Peygamber, taraflarla yaptığı bu antlaşma ile de Medine'de çeşitli kabilelere mensup fertleri hukuka dayalı, ictimai, iktisadi ve dini hak ve sorumlulukları bulunan Medine şehir devletinin vatandaşları haline getirmiştir. Sonuçta Medine'de kabile kurallarının hâkim olduğu dağınık gruplaşmalardan sözleşmeye dayalı, dolayısıyla hukukun üstün ve geçerli olduğu düzenli topluma geçişin önemli bir adımı gerçekleştirilmiştir (Apak, 2007: 322).

Bu anayasa ile Medine'de site-devletinin yapılanmasının temeli atılmış oluyordu. Hz. Peygamber, Müslümanlarla, Yahudi ve diğer Müslüman olmayan Araplar arasında antlaşmayı temin ederek, siyasi hayatı teşkilatlandırarak normları tesis etmiştir. Bu teşkilatlanma adli, mali, askeri, dini ve eğitim-öğretimle ilgili kurumsallaşmayı oluşturacak hükümleri içeriyordu (Hizmetli, 2006: 278).

Başlangıçta Medine'de site devleti olarak adlandırılan bu yapının, ilerleyen zamanlarda Arap yarımadasını da içine alacak şekilde sınırları genişlemiştir. Başkent Medine, siyasi lideri de Hz. Peygamber olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu anayasa ile son söz bundan sonra Müslümanların olmuştur (Mubarek Nuri, 2009: 195). Hz. Peygamber, bu anayasa ile farklı reislerin güdümündeki toplulukları kendi başkanlığı altında birleştirmeyi başarmıştır. Nitekim

belgenin Hz. Peygamber tarafından düzenlendiğinin belirtilmesi, sözleşmenin asıl taraflarının Müslümanlar olması, kendisinin peygamber sıfatıyla anılması ve son aşamada anlaşmazlıkların Hz. Muhammed'e getirilmesinin hükme bağlanması bu durumu teyit etmektedir. Bütün tarafların uzlaşısıyla artık O, peygamber kimliğinin üzerine siyasi kimliğini de eklemiş, yeni kurulan Medine site devletinin başkanı olmuştur. Hz. Peygamber, Müslümanlar nazarında asıl olarak peygamber ve başkanlık vasıflarını birlikte taşıırken, Müslümanların dışındaki gruplara göre ise bir siyasi lider konumu kazanmıştır (Apak, 2007: 321).

Medine sözleşmesinin 23. ve 42. maddelerinde gerek Medineli Müslümanlar gerekse Müslümanlarla Yahudiler arasında çıkan her türlü ihtilaf ve adli meselelerin halli kendi aralarında olmayıp, problemlerin çözümü için hüküm merciinin Hz. Peygamber olduğu belirtilmiştir. “ *üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.*” (madde 23). “ *bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut münazaa vakalarının Allaha ve Resulullah Muhammed'e götürülmeleri gerekir.*” (madde 42).

Bu maddelerden de anlaşılacağı gibi Hz. Muhammed'in, hem peygamberlik hem de siyasi liderliği kabul edilmektedir. Böylece siyasi otorite ile dini otorite bir kişide toplanmış oluyordu (Koyuncu, 2009: 99). Medine dönemi yapılan bu anayasa ile siyaset-devlet bağlamında oluşturulan temel ilkeler şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Siyasal kurumunun unsurları tanımlanmıştır.
- 2) Kurulan siyasi birliğin yaşadığı Medine şehir devletinin sınırları belirlenmiştir.⁹
- 3) Demografik unsur belirlenmiş ve devletin halkı tanımlanmıştır.
- 4) Kamu düzeni ile ilgili hukuki tedbirler alınarak yeni düzenlemeler yapılmıştır (Aydın, 2007: 240).

Medine'de yaşayan farklı inanç gruplarındaki toplulukların onayı ile gerçekleştirilen bu anayasa 47 maddeden oluşmaktadır.¹⁰ Antlaşmanın taraflarını ise Müslümanlar, Yahudiler¹¹ ve Medine'deki Müslüman olmayan Araplar oluşturmaktaydı.

⁹ Madde 39: bu sahifenin gösterdiği kimse lehine Yesrib vadisi dâhili (cevf) haram (kutsal, hakların gözetilmesi gereken) bir yer olacaktır.

¹⁰ Medine sözleşmesinin yazılı tam metni ve yorumu için bk.: Hamidullah, *İslâm Peygamberi Hayatı ve Eserleri*, ss. 166-184, Eş-Şerif, *Hukuki ve Sosyolojik Tahlillerle İlk İslâm Devleti*, ss. 91-111, İsmail Aka vd., *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Ahmet Rüstü Çelebi (ed.) vd., İstanbul: Çağ Yayınları, 1987, c. I, ss. 263-281.

¹¹ Müslümanların sayıca ve kuvvetçe azlığına rağmen Yahudilerin böyle bir antlaşmanın tarafı olmalarını Muhammed Hamidullah şu yorumlarla aktarmaktadır; “Anayasanın Yahudilerle ilgili bölümü, bir savunma savaşı sırasında üstlenilecek görevlerden söz ederek başlamaktadır. Bu durumda, Müslümanların o dönemde sadece dışarıdan gelebilecek bir saldırıdan değil, aynı zamanda Medineli Yahudilerin bu saldırgan karşı duyabilecekleri yakınlık ve sempatiden de endişe duyduklarını düşünmek doğru olacaktır. Mekke'li müşrikler Bedir'de hiç beklenmedik bir bozguna uğramışlar ve karşı saldırı için hazırlıklara girişmişlerdi. Medineli Yahudi şair Ka'b İbn el-Eşref, mağlup tarafa yakınlığını göstermek ve Müslümanların aleyhine Medine'nin istila ve işgali durumunda kendilerine aktif destek verebileceğini bildirmek üzere özellikle Mekke'ye gelmişti. Medine'ye döndüğünde, bu ihanet girişimi, kendisine bir Müslüman grubun eliyle hayatını kaybetmesine mal olmuştur. Böylece, pek itibar ettikleri büyük reislerinin ölümü üzerine Yahudiler korkuya kapılıp, derhal Müslüman komşularıyla bir savunma antlaşması ve ihtiyaç halinde karşılıklı yardımlaşma ilkesine dayalı bir sözleşme imzalanması yoluna gittiler. Sonuçta Müslümanlara verilmesini kabul ettikleri imtiyazları bir başka zamanda, özellikle de Hicretin ilk günlerinde kabul etmeleri mümkün değildi. Örneğin, “*Allah'ın Resulü Muhammed*” deyiminin anayasanın bu bölümünde iki kez (madde 42, 47) tekrarlanmasını başka türlü açıklamak mümkün değildir. Yahudilerin içinde

Medine vesikası, İslâm tarihinde bir arada yaşama tecrübesinin somut örneğini belgelemektedir. Daha ilk maddede ensar ve muhacir Müslümanlarla, bir saldırı durumunda Müslümanlarla birlikte saldırgana karşı savaşacaklarını kabul eden gayr-i müslim toplulukların ayrı bir ümmet oluşturacakları ifade edilmiştir. Bu ümmet tanımlaması, farklı etnik ve dini unsurların bir arada yaşamasını öngörmekle daha önce Medine tarihinde rastlanmayan siyasi-sosyal bir yapıyı amaçlamıştır (Sarıçam, 2009: 120).

Medine vesikasını oluşturan çeşitli din ve etnik gruplar siyasi bir birlik oluşturmuşlardır. Bu siyasi birliğin taraflarına merkezi bir ideoloji dayatılmadan din ve hukuk alanında seçme özgürlüğü tanınmış ve bu husus “...Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek mevlaları ve gerekse bizzat kendileri dâhildirler” maddesi ile güvence altına alınmıştır (Bulaç, 1994: 12).

“İdeal bir toplumsal projenin sözleşme temelinde ortaya çıkması gerekir.” (Canatan, 1994: 105) Medine vesikası da, taraf grupların istemli birliktelikleri ile yazılmış bir “kitap” bir “sahife”dir. Bu istemli birliktelik ile oluşan siyasi yapı, hâkimiyet değil katılım temelinde şekillenmiştir (Canatan, 1994: 105). Çünkü devleti değil toplumu merkeze alan bir siyasi birlik oluşmuştu. Her etnik grup kendi iç hukukunda tamamen serbestti ve ait olduğu grubun kanunlarına uyma yönünden de tam bir özgürlüğe sahipti (Güneş, 2005: 91). Yahudiler, Yahudi kanunlarına, Hristiyanlar, Hristiyanlığa göre yargılanabileceklerdi (Hamidullah, 1995: 5). Nitekim Yahudiler kendi aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü için Tevrat’a başvuruyorlar ve hahamların hakemliğinde meselelerini çözmeye çalışıyorlardı. Kendi aralarında çözemeyip Hz. Peygamber’e müracaat ettiklerinde ise Hz. Peygamber çok zaman İslâmi esaslara göre değil de onların kendilerine ait hukuki kurallara göre hükümler veriyordu (Hamidullah, 2011: 173). Bu uygulama ile katılımcı anlayışın esas olarak alındığı bir toplum yapısı kurulmuş ve birden çok hukuk sistemi geçerli kılınmıştır. Bu sistemle, birlikte yaşamın kalıcı hukuk zemini oluşturulmuştur (Güneş, 2005: 91-92). Taraflar, herkesi kendi konumunda kabullenerek ortak bir paydada güvenli yaşam hedefinde anlaşmışlardır.

Yesrib Şehrinin Adının Değiştirilmesi, Sınırlarının Tespiti ve Şehircilik Faaliyetleri

Hız. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye hicretinden sonra o zamanlarda Yesrib olarak bilinen şehrin adı şehir, kent anlamlarına gelen Medine olarak değiştirilmiştir (Watt, 1986: 149). Yesrib kelimesinin sözcük anlamı kınamak, hataları yüzüne vurmamak, kötölemek, fitne ve fesat çıkarmak olup Arapça “s.r.b.” kökünden türemiştir (İbn Manzûr, y.t.: VI/475).

Medine sözcüğü ise şehir hayatına geçişi ifade ettiği gibi kendi özünde medeniyet kavramıyla da etimolojik olarak semantik birliği oluşturmaktadır (Yeniçeri: 2000: 205). Yerleşik düzene sahip topluluklar için kullanılan “medine” kelimesi Aramcadan Arapçaya geçmiştir. Sözlüklerde kök anlamı bakımından “Medine ilinde oturma, Medineli olma” gibi anlamlara gelmektedir. Yani yerleşik hayata geçmemiş olan bedeviliğin zıttı olmaktadır. Medine kelimesi kentte, şehirde yaşayanlar için kullanılmış, zaman içerisinde toplumların ekonomik, teknik, siyasi ve ahlâki açılarından gelişmişlik düzeyini belirtmek için “medeniyet”

bulduğu zayıf ve eğreti durum, onları, kendileri için bir anlam ifade etmeyen “Allah’ın Resulü” deyimini açıktan açığa hoşgörü ile karşılamaya ikna etmişti. Zira Yahudilerin kendi dinlerini özgürce yaşayabilmeleri özel bir madde ile (madde 25) güvence altına alınmıştı. Aynı şekilde, Yahudiler, tek başlarına halledemeyecekleri her türlü anlaşmazlıkta Hz. Peygamber’i hakem olarak kabul ediyorlardı.(madde 42).” (Hamidullah, *İslâm Peygamberi...* , s. 173)

terimi kullanılmaya başlamıştır (Sinanoğlu, 2011: 376). Hicret ile birlikte Yesrib, artık bir kent ve şehir olma yoluna girmiştir. İslâm medeniyetinin beşiği konumundaki bu şehrin isminin Medine olarak değiştirilmesi de bu derin anlamları taşımaktadır (Sarıçam, 2002: 129).

Hz. Peygamber, Yesrib şehrinin adını değiştirmekle birlikte bu şehrin sınırlarını da belirlemek için bazı sahabelere görev vermiş ve onlarda, Uşeyre ve Teym tepelerine işaretler koyarak bu görevi yerine getirmişlerdir. Daha sonra kendileri de bu şehrin sınırlarını belirtmek için Hz. İbrahim'in Mekke'nin sınırlarını belirlediği ve haram şehir saydığı gibi artık Medine'nin de sınırlarının belirlendiğini ve haram şehir olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra belirlenen bu sınırlar, Medine sözleşmesinde de 39. Maddede belirtilerek teyit edilmiştir (Şulul: 2008: 229). Böylece Medine'de siyasi birlik oluşturulduğu gibi buradaki meskûn insanların üzerinde yaşadıkları toprak parçası, sınırları resmi bir antlaşmayla belirlenmiş bir vatan toprağı haline gelmiştir (Koyuncu, 2009: 93-94).

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti sonrası daha başlangıçta Yesrib adını yerleşik düzene geçişi ifade eden Medine kelimesi ile değiştirmesi, burada gerçekleşecek toplumsal değişimin medeniyet merkezli olacağını somut bir ifadesi olmuştur. Bu adım ile kentleşme merkezli yeni bir medeniyet projesinin inşasını başlatmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in kent ortamını istikrarın, güvenin, hukukun ve beşeri ilişkiler açısından nezaketin merkezi olarak değerlendirdiği de anlaşılmaktadır (Çetinkaya, 2010: 6). Bu tarihten sonra gerçekleşen toplumsal değişimlerde, Yesrib adının Medine olarak değiştirilmesinin izlerini görmek mümkündür.

Hz. Peygamber, Yesrib'den Medine'ye dönüştürdüğü, iç barış ve toplumsal uzlaşının hâkim olduğu, insanların ümmet merkezli toplumsal kimliğe kavuştuğu Medine'de başlattığı ve daha sonraki dönemlerde İslâmi toplumların kentleşmelerine de örnek olan şehircilik uygulaması temelde, dini, toplumsal ve politik sistemi sembolize eden bir görünüme sahiptir.

Hz. Peygamber, yeni bir toplumun inşası sürecini şehrin imarı ile beraber yürütüyordu. Kabileciliğin ve bedeviliğin etkin olduğu bir yer olan Yesrib, bu uygulamalarla yeni bir şehir yapısına kavuşuyordu. Kent kültürü, yaşam tarzında katılımcılığı ve hoşgörüyü barındırabildiği gibi bir arada yaşama tecrübesi ve farklılıklara toleransın içselleştirildiği bir zihniyete de işaret eder. Ayrıca kentsel yapının, kurumsal bir işleyişi olabildiği gibi bedeviliğin aksine modernleşmenin ve müesseseseleşmenin de mekânı olabilmektedir (Çelik, 2001: 131-133).

Medeniyet, toplumların yerleşik hayata geçmeleri ve orada kendilerine bir mekân edinmeleri ile gelişir (Akdoğan, 2008: 89). Medeniyetlerin merkezleri olarak nitelendirilebilecek olan şehir hayatını İbn-i Haldûn, “umran için medenilik, artık arkasında başka bir şeyin olmadığı nihai nokta” olarak tanımlamaktadır (İbn-i Haldûn, 2004: II/507). İlkelerin ve değerlerin hâkim olduğu böyle bir şehirde inşa edilen ilk İslâm toplumu, medeniliği içkin bir karakter arz eder. Bu nedenle Hz. Peygamber dönemi çok hızlı bir şekilde tecrübe edilen toplumsal değişimde müspet karakterin izlerinin dayanağını şehirleşme-medineleşmede görülebilir. Farklı durumlarda ise yani yerleşik bir kültür ortamında oluşmamış olan ve bir şehir mantığı içinde kendini organize etme imkânı bulamayan toplulukların-toplumların daha tekelci davranarak despotik bir eğilim sergileyebildikleri gözlenmiştir (Düzgün, 2009:1-5). Hz. Peygamber öncesi Arap toplumunda da böyle bir karakterin varlığından bahsetmek mümkündür.

Hukuki ve Askeri Yapının Düzenlenmesi

Medine’de inşa edilen İslâm site devletinin tüm kurumları Hz. Peygamber’in başkanlığında tamamlanıyordu. Bedevi döneme ait izler de yavaş yavaş silinmekteydi. Hz. Peygamber’in yapmış olduğu en önemli değişikliklerden biri de cahiliye dönemine ait kuralsızlıkları kurmuş olduğu yargı organı ile düzeltmek olmuştur.

İslâm öncesi Arap yarımadasında yaşayan topluluklar arasında düzenli bir hukuk sistemi yoktu, hukuki konulardaki uygulamalar tamamen örf ve adetlere dayanmaktaydı. Hz. Peygamber, İslâm toplumunun bireysel ve toplumsal hayatını düzenlerken hukuki normları da belirlemiş ve toplumun belirli kurallarla yönetildiği bir hukuk devleti inşasına gitmiştir. Böylece Medine’de İslâmi sosyal hayatın evlenme, boşanma, miras, alışveriş, borçlanma, kira, diyet, kısas, ortaklık ve daha pek çok konuları hükme bağlanmıştır (Birekul ve Yılmaz, 2001: 88).

Hz. Peygamber, davalılar arasında hükmediyor ve bağlayıcı kararlar veriyordu. Bunun için bir mahkeme meclisi kurmuştu. İnsanlar o meclise gelirler ve Hz. Peygamber’ de meseleleri karara bağlardı (Balık, 2005: 75).Kurulan bu hukuk sisteminde insanların kanun önünde eşitliği ilkesine özen gösterilmiştir (Ebu Halil, 2005: 186-187).

Medine’de kurulan ilk İslâm site devletinin kurumsallaşma sürecindeki önemli gelişmelerden biri de askeri sistemin yapılanması olmuştur. Hz. Peygamber zamanında Arap yarımadasında düzenli bir ordu yoktu (Hamidullah, 2001: 829).Medine’ye hicretten sonra cihadi emreden ayetlerin nazil olmasıyla Hz. Peygamber, gönüllü askerlerden oluşan bir ordu kurdu. Gönüllü askerlerden oluşan bu ordunun asker sayısını bizzat ordunun komutanı sıfatıyla kendisi belirlerdi (Hizmetli,2006: 316). Bir savaş durumu çıktığında Hz. Peygamber, münadiler vasıtasıyla çağrıda bulunur ve Müslümanlar da gönüllü olarak orduya katılırlardı (Balık, 2005: 75-76).Askerleri toplama işi kabile liderleri aracılığıyla yapılırdı (Hamidullah, 2001: 832).

Gönüllülük esasına dayanmakla beraber, halkın dini bir vecibe olarak cihatla sorumlu tutulmaları sebebiyle çağrıldığında orduya katılmanın zorunlu bir yönü de vardı. Siyasi ve idari bir mecburiyet olmasa da, dini bir görev olan askerlik, silah kullanabilen her yetişkin Müslümanın başlıca sorumluluklarından biriydi (Hamidullah, 2001: 833, Hizmetli, 2006: 317).

Ordunun komutanı Hz. Peygamber’di. Fakat Onun katılmadığı seriyyelerde komutanlık yapmak üzere Hz. Peygamber’in belirlediği isimler tayin edilirdi (Hamidullah, 2001: 830). Savaşlarda kılavuzluk ve gözcülük yapmak üzere de belirli isimler vardı. Ayrıca at üstünde savaşıacak süvariler, piyadeler, okçular ve Hz. Peygamber’i korumakla görevli askerler de belirlenmişti (Birekul ve Yılmaz, 2001: 66-67).

Ekonomi Kurumu

Göç, işgücünü, üretimi ve sermayenin yeniden dağıtımını gerektirecek değişiklikleri barındıran bir harekettir. Göç, kişilerin kullanabileceği fırsatları artırır ve bireylere mesleki ve sosyal hareketlilik kazandırır (Balcıoğlu, 2007: 36). Müslümanların Mekke’den göçleri sonrası da Medine’de yeni bir ekonomik yapı kurulmuş ve iktisadi sistem ve bu sistemin özneleri değişmiştir. Mevcut sermayenin dağıtım oranları değişmiş ve muhacirler ile ensar yeni bir ekonomik yapı kurmuşlardır.

Ekonomik faaliyetler her toplumun sosyal yaşamının değişmez bir parçasıdır. Zira ekonomik faaliyetler bireyin ve toplumun yaşamsal olarak devamını sağlayan bir olgudur.

Ekonomik faaliyetler sosyal bir organizasyon biçimidir ve toplumsal değişimlerde önemli bir etkiye sahiptir. Toplumda yaşanan değişimlerin ve yeniliklerin birçoğunun temelinde ekonomik faaliyetler vardır (Güçlü, 2011: 79).

Din ve ekonomi kurumları arasında içten bir etkileşim ve bağlantı vardır. Ekonomi sisteminin temel unsurlarından birisi olan arz-talep dengesinin kural ve yasaları genelde din kökenli bir etik düzlem üzerine kuruludur (Aydın, 2011: 137). Dinlerin, haram-helal anlayışı ve iktisat ahlakı da ekonomi üzerindeki etki alanlarından bazılarıdır. Bu nedenle ekonomi kurumundaki değişimler birçok zaman din kurumundaki değişimlerle paralel yürür.

Hz. Peygamber, nübüvvet görevi ve dini rehberliği yanında, hicretin hemen sonrasında kuruluş halindeki bir devletin başkanlığı görevini üstlenmişti. Medine’de bir araya gelen müminler topluluğu için hem dinin uygulamaya ilişkin yönünün düzenlenip sistemleştirilmesi, hem de siyasi, hukuki ve ekonomik yapının oluşturulması süreci başlamıştı. Bir taraftan yeni inen Kur’an ayetleri ile İslâm dininin tebliği ve yapılması tamamlanıyor, diğer taraftan da kurulan İslâm devleti, süreç içerisinde geliştiriliyordu (Yiğit, 2011: 170).

Hz. Peygamber, hayatın her alanında gerçekleştirdiği yeniliklerin yanı sıra ekonomi ve ticaret alanında da bir takım düzenlemelere gitmiştir. Farklı dini ve etnik grupların yaşadığı Medine’de Hz. Peygamber’le başlayan toplumsal değişimde katı cemaat bağlarının gevşeyerek şehir toplumlarına özgü bireyselliğin öne çıkması, ekonomik alana tesir eden bir faktör olmuştur. Kabile hayatının ve bedevi yaşamın yoğun olduğu Medine’de ilkel üretim ve tüketim maddelerine kanaat gösteren insanların oluşturduğu ekonomik yapı bu süreçle birlikte gelişmeye başlamıştır (Kurt, 2011: 18).

Hz. Peygamber döneminde ekonomi kurumu, geleneksel toplumların ekonomi yapısı ile karakteristik olarak benzemekteydi. Bu dönemde ekonomi, toplum üyelerinin doğal ihtiyaçlarını karşılamak için tabiatın karşılanan ürünlerin çok az bir değişikliğe uğrayarak pazarlanması sistemi üzerine kuruluydu (Güçlü, 2011: 67). İslâm dini ile birlikte ekonomi kurumunda yaşanan en temel değişim Arapların, İslâm dininin coğrafi sınırlarının Arabistan Yarımadası’nı da aşmasıyla ticari kapasitelerini geliştirmeleri olmuştur. Bu değişim süreci, yerelde Mekke’li Müslümanlar ile Medine’li Müslümanların bir arada yaşamaya başlamaları ile gelişmiştir.

Ensar, tarımdan anlayan bir topluluktu. Medine bölgesi hurma tarımı ile tanınıyordu. Mekke’den gelen muhacirler ise tarımın çok zayıf olduğu bir yerden geliyorlardı. Muhacir sahabe daha çok ticaretle anlıyordu. Hz. Peygamber, muhacirlerin Medine’de de ticaret yapabilecekleri bir ortam oluşturmak istiyordu. Bu nedenle Medine’de ticaretle söz sahibi olan ve pazarlarda hâkimiyeti bulunan Yahudilere karşı alternatif yeni bir pazar yeri oluşturdu ve muhacirleri buraya yönlendirdi. Kendisi de ara sıra bu pazar yerine gider ve önem verdiğini gösterirdi (Azimli, 2010: 224-225).

Kurulan pazar yeri ile Medine’de yeni bir ekonomik yapı oluşmuştur. Tefecilikleri ve hileleri ile ünlü Yahudi pazarına karşı tefecilik yapmayan, faizle uğraşmayan alternatif bu pazar zamanla etkinliğini artırmıştır. Bu pazarla İslâm dininin ticaret ile ilgili esasları pratik uygulamaya geçmiş ve alış-veriş ve ticari ahlak İslâm dininin kurallarına göre düzenlenerek değiştirilmiştir. Cahiliye dönemi ticaret örf ve adetlerinin önemli bir bölümü kaldırılarak yerine emeğe dayalı üretim ve kazanç anlayışının hâkim kılınması hedeflenmiştir. Haksız kazanç, faizcilik yerine adil ve doğru alış-veriş sistemi büyük ölçüde kurulmuştur (Hizmetli, 2006: 310).

Müslümanların ekonomi ve ticaretteki etkileri artınca Hz. Peygamber, çarşı pazarları denetlemek ve kontrollerde bulunmak üzere biri kadın toplam dokuz kişiden oluşan bir zabıta ekibi görevlendirmiştir. Bu zabıta, çarşı-pazarlardaki hileleri engellemek için uğraşmış, çıkan ticari ihtilafları yerinde çözmeye çalışmışlardır. Bu sistem, bir bakıma İslâm medeniyetinin ilk belediyeçilik uygulaması olmuştur (Birekul ve Yılmaz, 2001: 68).

Aile Kurumu ve Toplumsal Cinsiyet Algısının Değişmesi

Aile, toplumsal yaşamın önemli görünüşlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle de temel toplumsal kurumlardan biri olarak görülmüştür. Aile, insanın en dar anlamda gerçekleştirmeyi başardığı sosyal bir örgütlenme modelidir. Bu bağlamda aile, en küçük bir sosyal birlik olarak değerlendirilmektedir (Wach, 1995: 93).

Toplumlar değiştikçe aileye ilişkin kurallarda değişmektedir. Aile, toplumsal yapının tüm kurumları ile yakından ilişkili bir kurum olduğu için din, ekonomi, hukuk gibi alanlardaki değişimler, aile kurumunu ve bu kurumun bireyleri ile ilgili algı ve olguları da değiştirmektedir. Toplumsal değişimle birlikte roller, fonksiyonlar ve yapısal faktörler yeniden inşa edilmektedir (Adak, 2011: 51).

Her din sosyal davranış için kurallar koyduğu ve ampirik olaylar için açıklama yaptığı gibi (Adak, 2011: 45), İslâm dini de aile ve bu kurumun önemli rollerinden birisi olan kadının konumu konusunda önemli değişimleri sağlayacak kurallar getirmiştir. Evlilikten boşanmaya, aile içi bireylerin rollerinden, ebeveyn ve çocukların hak ve sorumluluklarına, ailede miras paylaşımına kadar birçok konuda yeni düzenlemelere gidilmiştir (Afzalur Rahman, 1992: II/30-59).

“Aile gerçekte dinsel bir oluşumun en içsel mekânıdır. Toplumu dinsel yaklaşımlarla özdeşleştiren yorumlara önem verildiğinde, ailenin nasıl olup da dinsel bir çekirdek özelliğini içinde barındırdığını gözlemlemek hiç de imkânsız değildir.” (Subaşı, y.t.: 512) Bu çerçevede değerlendirilecek olursa, Hz. Peygamber dönemi inşa edilen ilk İslâm toplumundaki değişimin kodlarını birçok yönüyle aynı toplumun aile kurumundaki değişimlerde bulmak mümkündür.

Aile kurumunun yapısı, bu kurumun bireylerine yüklenen rol ve haklar çerçevesi üzerine gelişmektedir. Toplumsal sistem içerisinde kadına ve erkeğe yüklenen roller - örneğin ebeveyn rolü ve niteliği, hakları ve sorumlulukları-, aile kurumunun da yapısını belirlemektedir. İslâm öncesi dönem ile sonrası arasında aile kurumunun yapısındaki değişimlerin temel belirleyicisi de kadın ve toplumdaki rolünün algı ve değişimleridir. Bu değişimi kadın-erkek eşitliği olarak tanımlamak zordur. Cinsiyet eşitsizliğinin sağduyuya dayanan açıklamaları bu durumu iki nedenle açıklamaktadır. İlki, bu eşitsizliği açıklamak için biyolojiye odaklanır ve bilimsel olarak kadın ve erkeğin eşit olamayacağını ifade eder. İkinci görüş ise biyolojik faktörlerden çok toplumsal faktörleri vurgular. Bu açıklamaya göre toplumda erkek ve dişi olmak üzere iki farklı cinsiyet rolü vardır. Bunlar toplumsallaşma yoluyla öğrendikleri kendilerine ait bu senaryoyu yaşamak durumundadırlar (Pilcher, 2009: 109-110). İlk İslâm toplumundaki toplumsal cinsiyet algısındaki değişimin de bu sağduyulu açıklamalar ölçeğinde gerçekleştiği görülmektedir. İlk İslâm toplumunda, önceki dönemlere kıyasla kadına yeni haklar tanınmış, çok eşlilik uygulaması sınırlandırılmış, kadının ve bu bağlamda ailenin sosyal hayattaki rolleri yeniden tanımlanmıştır.

İslâm öncesi Arap topluluklarında, temel aile birimi pederşahi babasoylu klandan oluşuyordu. Bu da doğrudan erkek tarafından, ortak bir atadan gelen ve ailenin en yaşlı üyesi

veya reisinin otoritesi altında bulunan insanlar grubundan oluşuyordu. Kadınlar bu geniş ailede, düşük statülüydü ve onlara ailede bir üye konumu dahi verilmiyordu (Lapidus, 2002: I/65)

Hız. Peygamber öncesi Medine’de kadının sosyal hayatta itibarı çok zayıftı. Erkekler her türlü meselede kadının üstünde bir konuma sahiptiler. Kadınlar, toplum hayatında birçok zaman eşya gibi alınıp satılan basit birer meta muamelesi görmekteydiler. O dönem Arap toplumu için kadın, erkeklerin hizmetini görmesi ve ihtiyaçlarını karşılaması ile değerlendirilmekteydi (Çağatay, 1957: 345).

İslâm öncesi Medine’de kadının miras hakkı olmadığı gibi bizzat kendisi kocası öldüğünde erkeğin varisleri tarafından miras malı gibi pay edilirdi. Ayrıca erkekler istedikleri kadar kadınla evlenebilirlerdi. Evlenen kadınların sayısı ile ilgili bir sınırlama yoktu (Çağatay, 1957: 109, Çetin, 2007: 103). Kadın birden çok erkekle evlenebilir ve doğan çocuğunu da herhangi bir erkeğe isnat edebilirdi. Bunun yanında erkek, soylu bir çocuk sahibi olmak için karısının başka erkeklerle beraber olmasına izin verirdi. Yine bu dönemde erkeklerin kadınlarını karşılıklı değiştirme gelenekleri de vardı (Çubukçu, 1970,: 37-38). Bu dönemde kız çocukları hor görülür, onlara değer verilmezdi. Kız çocuğu doğan birisi bundan utanç duyardı hatta kız çocuklarını doğduktan hemen sonra öldürenler vardı (Çetin, 2007: 104). Kadın daha doğuştan aşağılanmaya başlardı. Bir kişinin erkek çocuğu olursa, şenlik düzenler yemekler verir ve günlerce bunu kutlardı. Kız çocuğu doğarsa, utanır suçlu psikolojisine kapılırdı, toplum içine çıkmaktan da çekinirdi (Çağatay, 1957: 121).

Aile kurumunun yeniden yapılandırılması sürecinde kadına yeni haklar verilmesiyle toplumdaki eski itibarsız durumu değiştirmeye başlamıştır. Kadın ve erkek aynı değer bağlamında ele alınmış ve erkek ile kadının birbirinin tamamlayıcısı oldukları vurgulanmıştır (Tövbe 9/71). Kadın; aile birliğinin bir üyesi olarak kabul edilmiştir. Hız. Peygamber; “ Sizin en hayırlınız hanımına karşı en iyi davranışta bulunanınızdır...” (İbn Mace, Nikâh 50). gibi ifadeleriyle kadının sosyal hayattaki konumunu güçlendirici beyanlarda bulunmuştur.”

Toplumsal değişimle birlikte kadının sosyal hayattaki konumu belli kurallarla koruma altına alınmıştır. Din ve vicdan hürriyeti, evlenme, çocuk sahibi olma, öğrenim, şahitlik, miras vb. pek çok konuda kadına yeni haklar verilmiştir. Kadının toplumdaki sosyal, hukuki ve iktisadi hakları yeniden tanımlanmıştır. Kocasını ölmüş ya da boşanmış kadını koruyucu hükümler getirilmiştir. Namuslu kadına iftira atanlara ağır cezalar getirilmiş, bunun yanında askerlik, savaş, yakınlarının geçimini sağlama gibi bir takım ağır yüklerden kadınlar muaf tutulmuşlardır (Çetin, 2007: 109-110).

İslâm medeniyeti ile sosyal hayatta kadın, sadece birey olarak değil; anne, eş, evlat gibi sosyal değerleri güçlü bir aktör olarak değerlendirilmiştir. Yaşanan toplumsal değişimle birlikte erkek ile kadın arasındaki biyolojik, psikolojik ve yaratılıştan gelen farklılıkları da göz önünde bulundurarak kadının sosyal sistem içerisindeki rolü belirlenmiştir (Afzalur Rahman, 1992: II/31). Bir cinsi diğerine karşı ötekileştirme ve ikinci, üçüncü sınıf gibi tabakalaştırma yapmadan, karşılıklı görev ve sorumluluklar düzenlenmeye çalışılmıştır. Kur’an’da erkek ile kadın bir muhatap olarak değerlendirilmiştir. Bu şekilde kadının ve erkeğin bir arada sayılması ahlâki ve manevi eşitlik olarak yorumlanmış ve bu bakışla hem ailede hem de aile dışı sosyal hayatta kadının hakları genişletilmiştir (Aktaş, 2008: 33-34).

Sonuç

Hız. Peygamber ve Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicreti sonrası ilk İslam toplumunu ve medeniyetinin inşa süreci başlamıştır. Bu inşa sürecinin etkin ve başat faktörü ise Hız. Peygamber ve tebliğ ettiği İslam dini olmuştur. Yaklaşık on yıl kadar devam eden Medine merkezli bu mücadele süreci, sadece Hicaz yöresinin değil hemen hemen bütün Arabistan'ın yeni dini, sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal oluşumun etki alanına girmesi ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda Arabistan'da köklü bir toplumsal değişimin gerçekleştiği görülmektedir. Bu değişim; dini, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik, ahlâki, hukuki bütün alanlarda etkili olmuştur.

Hicret sonrası değişim süreci, toplumsal kurumların inşası ile başlamıştır. Medine'de ilk İslâm toplumunun inşa sürecinde dini, siyasi, eğitim, aile ve ekonomik kurumların bütüncül bir nazarla ele alındığı görülmektedir. Kur'an'ın indiriliş süreci devam ettiği için sürekli değişim gösteren din kurumu, itikâdi alandaki yeniliklerin yanında ibadetler ve bunların sosyal hayata bakan yönlerindeki değişimleriyle yeniden inşa ediliyordu. Mekke'de daha çok itikâdi konuların öğretisi temelinde şekillenen din kurumu, Medine'de ilk İslam toplumunun tam merkezinde yer almıştır. Bu dönemde din kurumunun önemli bir müessesesi olan mescitler, İslam dinine ait öğretilerin toplumla buluştuğu yerler olmuş ve toplumun eğitilmesinde çok fonksiyonlu birer üs haline gelmişlerdir.

Yeni bir toplumun inşasıyla birlikte sosyal şartlarında yönlendirmesiyle birlikte ilk İslam site devleti kurulmuştur. Bu site devletin kurulmasıyla birlikte siyaset kurumu da yeniden yapılandırılmıştır. Medine sözleşmesiyle devletin ve siyaset kurumunun unsurları tanımlanmış ve Medine şehrinin sınırları tespit edilerek şehirleşme ve şehircilik faaliyetleri de başlamıştır. Bu değişim süreciyle birlikte işgücü, üretim ve sermayenin faktörleri yeniden tanımlanarak ekonomi kurumu da yeniden yapılandırılmıştır.

Toplumsal değişimle birlikte sosyal hayatın temel kurumlarından birisi olan aile kurumu da; roller, fonksiyonlar ve yapısal faktörlerin tanımlanmasıyla yeniden inşa edilmiştir. Kadının konumu konusunda önemli değişimleri sağlayacak kurallar getirilmiş ve evlilikten boşanmaya, aile içi bireylerin rollerinden, ebeveyn ve çocukların hak ve sorumluluklarına, ailede miras paylaşımına kadar birçok konuda yeni düzenlemelere gidilmiştir.

Kaynakça

- Adak, N. (2011), "Toplumun Temel Yapı Taşı: Aile", Sevinç Güçlü (ed.), *Kurumlara Sosyolojik Bir Bakış*, İstanbul: Kitabevi.
- Afzalur Rahman (1992), *Siret Ansiklopedisi*, Heyet (Çev.), İnkılab Yayınları,
- Ağırman, M. (2008), "Hız. Peygamber'in Medine'yi İslâmlaştırması ve Hicret Projesi", *Ekev Akademi Dergisi*, c. I, sy. 2, Mayıs, s. 57-85.
- Aka, İ. ve diğerleri. (1987), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Ahmet Rüştü Çelebi (ed.) vd., İstanbul: Çağ Yayınları.
- Akdoğan, A. (2008), "Medeniyetlerin Oluşmasında Dinin Rolü ve İslâm medeniyeti", *Dini Araştırmalar*, c. 11, sy. 32, ss. 87-106.

- Aktaş, A.M. (2008), “Psiko-Sosyal Yönüyle İslâm’da Kadın, Eş ve Anne”, *İslâm’da Kadın ve Toplum Panelleri*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 32-30.
- Apak, A. (2007), “Hz. Peygamber’in (Sav) Hicret Sonrası Medine’de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, Mahfuz Söylemez (hızl.), Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, s. 315-324.
- Aslan, K. (2001), “Eğitimin Toplumsal Temelleri”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:5, ss. 16-30.
- Aydın, M. (1992), *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, İstanbul: Pınar Yayınları,
- ;(2007), “Devlet Başkanı, Hukuk Adamı ve Bir Medeniyet Kurucusu Olarak Hz. Muhammed Konulu Tebliğin Müzakeresi”, Ahmet Yaman (ed.), *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed*, (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, 13-15 Nisan 2007, Konya), Ankara: Fecr yayınları, ss. 239-245.
- ; (2011), *Kurumlar Sosyolojisi*, 3. Baskı, Ankara: Kadim Yayınları.
- Azimli, M. (2010), *Siyeri Farklı Okumak*, 3. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Balcıoğlu, İ. (2007), *Sosyal ve Psikolojik Açından Göç*, İstanbul: Elit Kültür Yayınları.
- Balık, İ. (2005), *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Birekul, M. ve Yılmaz, F. (2001), *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile Sosyolojik Bir İnceleme*, Konya: Yediveren Kitabevi.
- Bulaç, A. (1994), “Bir Arada Yaşamının Mümkün Projesi: Medine Vesikası”, *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, İstanbul: İz Yayıncılık, sy. 5, s. 3-16.
- Bozkurt, N. ve Küçükaşçı, M.S. (2003), “Medine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Canatan, K. (1994), “Toplum Tasarımları ve “Birlikte Yaşama” Felsefesi”, *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, İstanbul: İz Yayıncılık, sy. 5, s. 105.
- Çelik C. (2001), “Kentleşme Sürecinde Dini Hayat”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 11, ss. 131-152.
- Çağatay, N. (1957), *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çetin, A. (1995), “Ezan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ; (2007), *Peygamberimiz ve Toplum*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çetinkaya, B.A. (2010), “Medine, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti, -Medine’den Medeniyete”- , *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 22, s. 5-50.
- Çubukçu, İ. A. (1970), “İslâm’da Kadın Hakları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 21, sy. 1, ss. 37-43.
- Delibaş, K. ve Yiğit, E. (2011), “Siyaset Kurumu”, Sevinç Güçlü (Ed.), *Kurumlara Sosyolojik Bir Bakış*, İstanbul: Kitabevi.

- Durkheim, E. (2005), *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Fuat Aydın (Çev.), İstanbul: Ataç Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2009), “Dinlerin Şehirleşme Kabiliyeti”, *İslâmi İlimler Dergisi*, yıl:4, sy. 1-2, ss. 13-22.
- Ebu Halil, Ş. (2005), *İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi*, Atik Aydın- Abdulhadi Timurtaş (Çev.), İstanbul: Bilge Adam Yayınları.
- Fichter, J. (1996), *Sosyoloji Nedir*; Nilgün Çelebi (Çev.), Ankara: Attila Kitabevi.
- Güç, A. (2002), “Dinlerde Kible Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, ss. 1-30.
- Güçlü, S. (2011), “Eğitim Kurumu”, Sevinç Güçlü (Ed.), *Kurumlara Sosyolojik Bir Bakış*, İstanbul: Kitabevi.
- ; (2011), “Ekonomi Kurumu”, Sevinç Güçlü (ed.), *Kurumlara Sosyolojik Bir Bakış*, İstanbul: Kitabevi.
- Gülle, S. (2009), “Ezanla İlgili İki Tartışma Bağlamında Değerlendirmeler”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 19, ss. 1-15.
- Günay, Ü. (2003), “Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa’daki Türk İşçileri Örneği” *Bilimname*, c. I, sy. 3, ss. 35-64.
- Güneş, A. (2005), “Toplumsal Bir Zorunluluk: Bir Arada Yaşamak”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2, ss. 89-103.
- Hamidullah, M. (1995), “Hicretten Sonra Medine’de Hz. Peygamber’in Davranışlarında Hoşgörü”, *Mustafa Aşkar (Çev.)*, *Diyanet İlim Dergisi*, Ocak- Şubat- Mart c. 31, sy. 1, ss. 3-11.
- ; (2001), *Allah’ın Elçisi Hz. Muhammed*, Ülkü Zeynep Babacan (Çev.), İstanbul: Beyan Yayınları.
- ; (2011), *İslâm Peygamberi Hayatı ve Eserleri*, Mehmet Yazgan (Çev.), İstanbul: Beyan Yayınları.
- ; (y.t.) *el-vesaiku’s- siyasiyye, Hz. Peygamber Döneminin Siyasi İdari Belgeleri*, Vecdi Akyüz (Çev.), Kitabevi Yayınları, yy.
- Heykel, M. H. (2011), *Hz. Muhammed’in Hayatı*, Vahdettin İnce (Çev.), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Hizmetli, S. (2006), *İslâm Tarihi İlk Dönem*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları,
- Hurç, R. (2000), “Devlet Başkanlığı Sürecinde Hz. Muhammed”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, ss. 467-503.
- İbnü’l Esir, (2008), *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Târîh Tercümesi*, Ahmet Ağrakça vd. (Çev.), İstanbul: Hikmet Neşriyat,
- İbn-i Haldûn, (2004), *Mukaddime*, Halil Kendir (Çev.), Ankara: Yeni şafak Kültür Armağanı.
- İbn Hişam; (1985), *İslâm Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, Hasan Ege (Çev.), İstanbul: Kahraman Yayınları.

- İbn Manzûr, (y.t.), *Lisânu'l-Arab*, I-V, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzilî, Kâhire: Dâru'l-Maârif.
- İbn Sa'd, (2014), *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*, Musa Kazım Yılmaz (Çev.), Adnan Demircan(Çev. Ed.), İstanbul: Siyer Yayınları.
- Karaman Hayreddin ve diğerleri, (2012), *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kasapoğlu, A. (2005), “Bir Dini Tecrübe ve Sembol Olarak Kibleye Yönelme”, *Diyanet İlmî Dergi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, c. 41, sy. 4, Ekim-Kasım-Aralık, ss. 30-47.
- Kelebek, M. (2000), “İslâm Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, ss. 325-373.
- Kılıçer, E. (1968), “Cuma ve Cuma Namazı”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, sy. 70-71, c. 7, Mart-Nisan, ss. 61-63.
- Kirman, M. A. (2011), *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Koyuncu, M. (2009), “Medine Şehir Devleti”, *Sakarya Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, ss. 87-103.
- Köksal, M. A. (2007), *İslâm Tarihi, Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, Ömer Çetinkaya vd. (ed.), İzmir: Işık Yayınları.
- Kurt, A. (2011), “İslâm'ın Ortaya Çıkışında Sosyo-Kültürel Bağlam”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 20, sy. 21, ss. 15-28.
- Lapidus, I. M. (2002), *İslâm Topluları Tarihi*, Yasin Aktay (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mert, M. (2008), “Çevre Bilinci Oluşturmada İslâm'ın Katkısı Üzerine”, Fahri Kayadibi (ed.), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu, Bildiriler, c. II, ss. 25-31.
- Nuri, S.M. (2009), *Peygamber'imizin Hayatı ve Daveti*, H. İbrahim Kutlay (Çev.), 5. Baskı, İstanbul: Risale Yayınları.
- Önkal, A. (1983), “Asr-ı Saadet'te Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler”, *Diyanet Dergisi*, Yıl: c. XVIII, sy. 3, ss. 49-55.
- Özarlan, S. (2009), “Ezan, Minare ve Sembol, İslâm'ın Şiari Kutsal Çağrı”, *Diyanet Avrupa Aylık Dergisi Eki*, sy. 126, ss. 17-18.
- Pala, A. İ. (2006), “Cuma Namazına Dair”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 8, ss. 285-302.
- Palabıyık, H. (2002), “Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyetleri (Tarihi Arka plan ve Teşrii Açısından)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17, ss. 99-126.
- Pilcher, J. (2009), “Cinsiyet ve Cinsiyet Eşitsizlikleri Üzerine Açıklamalar”, *Sosyoloji*, Anthony Giddens (ed.), Günseli Altaylar (Çev.), Ankara: Say Yayınları.
- Sarıçam, İ. (2002), *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 7. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- ; (2005), *İlk Dönem İslâm Tarihi*, Mustafa Fayda (ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- ; (2009), “İlk Müslüman Toplumda Bir Arada Yaşama Tecrübesi”, *İslâm medeniyetinde Bir Arada Yaşama Tecrübesi- 2008 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 120.
- Sarıkaya, S. (1999), “Hz. Peygamber’in Devlet Reisiği ve Bunun Sonraki Nesillere Yansıması” Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, II. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler), ss. 109-118.
- Sinanoğlu, A. (2010), “İslâm medeniyetinde Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşamasının İlk Tecrübesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 14, sy. 44, ss. 37-47.
- Sinanoğlu, F. (2011), “Müslüman Arap Medeniyetinin İnşası Bağlamında Cahiliye Dönemi Toplumsal Yapıda Ortaya Çıkan Değişmeler”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, c. XXIX, ss. 375-385.
- Subaşı, N. (y.t.), “Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları”, *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 511-523.
- Şentürk, H. (2006), “Hz. Peygamber ve Çevre Bilinci”, İsmail Yakıt (ed.), SDÜ İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi Anabilim Dalı Başkanlığı Yayınları, Yayın No:1, ss. 81-86.
- Şulul, K. (2008), *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tekin, M. (2003), “Kur’an’ı Kerim’de Sosyal Gruplara Giriş”, *Kuran Sosyolojisi Üzerine Denemeler* (içinde), Mehmet Bayyigit (ed.), Konya: Yediveren Kitap.
- Topçuoğlu, Ali Aslan; “Modern Hukuk ve İslâm’da Vatandaşlık Kavramının Hukuki Temeli”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. XVI, sy. 3, Ankara: 2012, ss. 185-216.
- Türkkahraman, M. (2006), *Toplum ve Temel Toplumsal Kurumlar: Kurumlar Sosyolojisine Giriş*, Ankara: Alp Yayınevi.
- Ünal, Y. (2001), “Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber’in İlk Kiblesi”: Beyt-i Makdis, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 12-13, ss. 189-211.
- Vatandaş, C. (2013), *Hz. Muhammed’in Hayatı (Sav) ve İslâm Daveti, Medine Dönemi*, 5. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Wach, J. (1987), *Din Sosyolojisine Giriş*, Battal İnandı (Çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ; (1995), *Din Sosyolojisi*, Ünver Günay, (Çev.), İstanbul: İFAV.
- Watt, W. M. (1986), *Hz. Muhammed Mekke’de*, M. Rami Ayas-Azmi Yüksel (Çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yavuz, Ö. F. (2006), “Kur’an’daki Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri”, *Milel ve Nihal*, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Yıl: 3, sy. 1-2, Aralık– Haziran, ss. 39-68.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 52

Kasım – Aralık 2015

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Yeniçeri, C. (2000), *Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Yıldırım, K. (2008), “İslâm Kültüründe Mescidin Eğitim Öğretim Fonksiyonu Adına Bir İnceleme”, *Diyanet Dergisi*, c. 44, sy. 4, ss. 7-28.

Yıldırım, Y. (2011), “Hz. Peygamber’in Devlet Başkanlığı”, Kitabın Adı: *Vahyin Nüzulünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (Sav)*, (-Milletlerarası İlmi Toplantı-, 15-17 Ekim 2010), İstanbul: İslâmi Araştırmalar Vakfı Yayınları, ss. 189-198.

Yiğit, İ. (2011), “Hz. Peygamber’in Medine Dönemi Faaliyetleri”, *Vahyin Nüzulünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (sav)*, Ahmet Kavas (ed.), İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Milletlerarası İlmi Toplantılar Dizisi: 16, (15-17 Ekim 2010), İstanbul, ss. 169-188.

İnternet Kaynakları

Yılmaz, M. K. (2009), İslâm Devletinin İlk Anayasası: Medine Vesikası, *Köprü Dergisi*, sy.5, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=977>, (15.9.2013).